

PAPER DETAILS

TITLE: Tarihî Bayburt Evlerinde Kitâbeler

AUTHORS: M Yasin TASKESENLIOGLU

PAGES: 7-17

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/679928>

TARİHÎ BAYBURT EVLERİNDE KİTÂBELER

Tarihî Bayburt Evlerinde Kitâbeler

M. Yasin TAŞKESENLIOĞLU*

Makale Geliş Tarihi: 26.02.2019

Makale Kabul Tarihi: 19.03.2019

ÖZET

Bu çalışma, Bayburt'un tarihî nitelik taşıyan evleri hakkında tarafımızca yapılan bir saha araştırmasına dayanmaktadır. Bu araştırma esnasında bahse konu olan evlerin bir çoğunda kitâbe bulunduğu tespit edilmiştir. Bayburt'a özgü olan taşın mimari eserlerde kullanılmasıyla kente özgü bir konut modelinin ortaya çıkması, aynı zamanda bu konakların kitâbelerinin de Bayburt taşı ile yapılmasını sağlamıştır. Kitâbeler, genellikle ayet ve dua ihtiva eden bir mahiyet taşımakla beraber, ait olduğu konağın/evin hangi dönemde yapıldığına dair de bilgiler içermektedir. Bu vesileyle çalışmamızın amacı da ortaya çıkmaktadır ki bu kitâbelerin bilimsel olarak incelenmesi, Bayburt'un kent dokusuna mütevazı bir hizmet sunmakla beraber kitâbelerin kayıt altına alınmasını da sağlamış olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bayburt, Bayburt evleri, Kitâbe.

ABSTRACT

Inscriptions on Historical Houses of Bayburt

This study is based on a field survey conducted by us about the historical houses of Bayburt. In the course of this research, it was found that most of these houses had an inscription. The emergence of an indigenous housing model with the use of stone that is unique to Bayburt also enabled Bayburt stone to be used in the inscriptions of these mansions. These inscriptions, which generally have Koran verses and prayers, also contain information about the period in which the houses or mansions they belong were built. The scientific examination of these inscriptions will provide a modest service to the local colour of Bayburt and make their registration possible, which is the aim of our study.

Key Words : Bayburt, Bayburt Houses, Inscription

* Dr. Öğr. Üyesi, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ytaskesen@atauni.edu.tr

Giriş

Bütün zamanların en ortak bina türü olan konut, yalnızca barınma işlevini üstlenen, taş, tuğla ve diğer malzemeleri bir araya getiren bir yapıdan şüphesiz daha fazlasıdır ve aileye/bireye ait özel mekân olarak toplumun ara kesitini oluşturur. Bu nedenle yerleşme ve konut toplumdan bireye ve bireyden topluma (tümelden tikele-tikelden tümele) antropolojik kodlar taşıyan unsurlardan biridir.

Kökenleri göçebelik dönemindeki *çadıra* kadar dayandırılan Türk Evi,¹ Anadolu'nun fethi ile birlikte yeni bir anlam ve boyut kazanmıştır. Olgunluk çağını Osmanlı Devleti döneminde, XVII. ve XVIII. yüzyıllarda, gösteren Türk Evi,² Yakın Doğu ve Doğu Avrupa'ya kadarki coğrafyada etkisini göstermeyi başarmıştır. Hatta XIX. yüzyılda, Sultan II. Mahmut döneminde, Osmanlı Devleti'ne siyasi manada büyük bir buhran yaşatan Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa dahi İstanbul ev ve saray tiplerini Mısır'a taşımaktan kendini alamamıştır.³ Ancak geleneksel Türk Evi tipi XIX. yüzyılda büyük merkezlerde taşraya nispeten daha hızlı olmak suretiyle terk edilmeye başladı. Bu yüzyılda Batıda ve Osmanlı batısında konutlardaki modernleşme anlayışı müstakil ev yapısını değiştirerek omuz omuza vermiş sıra ev modelini ortaya çıkardı.⁴ Gelenekten kopuşun başlangıcı olan bu durum evlerin yan yana ve üst üste dizildiği “apartman”ın belki de nüvesini teşkil edecekti. Ancak bu değişimle henüz tanışmamış olan taşra, özellikle Anadolu coğrafyası, yeni mimari tipi ikâme etmek için XX. yüzyılı bekleyecektir. Bugün tarihi eser olarak tanımlanan geleneksel konut mimarisi “eski” olarak sınıflanıp yeninin Batı'da aranması neticesinde, özellikle 1960'lardan sonra konut açığının kapatılması kaygısıyla birçok Anadolu kenti Türk yaşam biçimine uymayan yapıların saldırısına maruz kaldı ve her biri bir diğerine benzeyerek kendilerine has niteliklerini kaybetmeye başladı.⁵

Kitâbe ise geleneksel Osmanlı/Türk ev mimarisinin en önemli unsurlarından birisidir. Kitâbe, genel bir ifade ile “binaların iç ve dış duvarlarında mermer, taş, ahşap, çini, maden gibi maddeler üzerine oymak veya kabartmak suretiyle işlenmiş

¹ Önder Küçükerman, *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*, İstanbul 2007, s.33; Yazar eserinin muhtelif kısımlarında Türk Evi ile Türk Çadırı karşılaştırması yapmıştır. Bu yoruma ve “Türk Evi” ifadesine eleştirel bir yaklaşımla bu ifadeyi Cumhuriyet döneminin uluslaşma sürecinin bir parçası olarak tartışan bir çalışma için bkz: Ceren Sarılioğlu, *Historiyografik Bir Sorunsal Olarak: Türk Evi (1928-1995)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

² Sedad H. Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, Pulhan Matbaası, İstanbul 1954, s.11.

³ Sedad H. Eldem, *Türk Evi Plan Tipleri*, s.11; Sedad Eldem Türk Evi'ni a) Sofasız b) Dış Sofalı c) İç Sofalı d) Orta Sofalı olmak üzere başlıca dört plan tipine ayırır. Konumuzun dışında kaldığından burada detaylıca bahsetmeyeceğiz.

⁴ *Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Ed: Prof.Dr.Yıldız Sey, İstanbul 1999, s.250.

⁵ Cengiz Bektaş, *Türk Evi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996, s.129; Nitekim çalışmamıza konu olan Bayburt evleri hakkında ilk araştırmayı il oluşundan üç yıl sonra, 1992 yılında, tamamlayan Filiz Yüksel'in yüksek lisans tezinde, hızlı kentleşmenin kısa süre zarfında bu şehrin tarihi binalarının yıkılışına zemin hazırladığı rahat bir şekilde görülmektedir. Bkz. Filiz Yüksel, *Geleneksel Bayburt Evlerinin Mimari Özellikleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1992.

yazı”⁶ şeklinde tanımlanmaktadır. İşleme yapılan malzeme, coğrafya ve iklime göre farklılık gösterir. Örneğin sıcak, iklimi elverişli ve ağaç popülasyonunun zengin olduğu bölgelerde kitâbeler genellikle ahşaba işlenirken kışın ağır geçtiği bölgelerde ise taş kullanılmaktadır. Büyük bir çoğunluğu giriş kapılarının üzerinde bulunan “ev kitâbeleri” ise genellikle tarih düşmek ve evi nazarlardan korumak gayesiyle yapılmıştır.

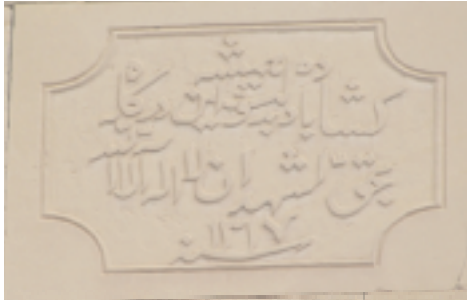
Yukarıdaki bilgiler toparlanacak olursa, geleneksel ev mimarisinin bir parçası olan kitâbe, gelenekten kopuş veya modernleşme çabaları neticesinde unsuru olduğu evle birlikte yok olmaya yüz tutmuştur. Bu durum, taşrada daha geç ve uzun bir dönemde meydana geldiği için yeterli düzeyde olmasa dahi halihazırda araştırmacılar için çalışma alanlarına zemin teşkil edecek malzemeyi barındırmaktadır. Dolayısıyla taşranın önemli bir kültür yöresinin geleneksel evlerine ait kitâbeler, evlerin birçoğu metrük olmasına rağmen, bu çalışmaya kaynak teşkil edebilmiştir.

Birçoğu dinî yazılar barındıran kitâbeler, taşının işlenme kolaylığı sayesinde Bayburt evlerinde yaygın olarak kullanılmıştır. Araştırmamıza konu olan kitâbelerin büyük bir kısmı *celî sülûs*, bir kısmı da *celî talik* hattıyla yazılmıştır. Bu kitâbelerin ait oldukları evlerin çoğunluğu Osmanlı döneminde inşa edilmiş olmakla beraber çalışmamızda eski yazı ile yazılmış olan Cumhuriyet dönemi ev kitâbelerine de yer verilmiştir.

Bayburt Evlerindeki Kitâbe Örnekleri

Bu kısımda tarafımızca yapılan saha araştırması neticesinde Bayburt şehir merkezindeki tarihî evlerin kitâbeleri, formları ile birlikte incelenecektir.

1-

Zahit Mahallesi Turgut Sokak No: 15
Sene 1317 (Milâdî 1899)

Şingâh Mahallesi
Sene 1309 (Milâdî 1892)

“Küşâde bâd be-devlet-i hemîşe in dergâh
Bi hakkı eşhedü en lâ ilahe illallah”

⁶ Ali Alparslan, “Kitâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.26, s.76.

Bu yazı ilk kez Sultan IV. Murat'ın 1638-1639 yıllarındaki Bağdat Seferi'nin hatırası olarak Topkapı Sarayı'nda inşa edilen Bağdat ve Revan Köşklerinde kullanılmıştır. Anlamı "Açılan bu dergâh kelime-i şehâdet hakkı için devletle beraber daim olsun."⁷ şeklindedir. Bu dua, Bayburtlular tarafından tevarüs edilerek yapılan evlerin kitâbelerinde kullanılmıştır. Bu yönüyle bu kitâbe şekli kayda değerdir.

2-

Uzungazi Mahallesi Bayraktar Sokak No: 6

Maşallah kân Sene 1323 (Milâdî 1905)

Sene 1323 (Milâdî 1905)

Küşâde bâd ile başlayan bu dua formu, ev kitâbelerinde sıklıkla kullanılan *Maşallah* ve *Maşallah kân(e)* ile birlikte de kullanılabilmektedir. Yukarıdaki kitâbe buna güzel bir örnektir. Ayrıca üzüntüyle belirtmek gerekir ki bu kitâbenin bulunduğu ev 2016 itibariyle yıkılmıştır.

3-

Karasakal Mahallesi

Maşallah (1) 326 (Milâdî 1908)

Şeyhhayran Mahallesi

Maşallah Subhanallah Sene Rûmî
(Milâdî 1905) Hicrî 1325
(Milâdî 1907)

⁷ "Devlette iken bu yer her zaman açık olsun / Hakkıyla eşhedü en lâ ilâhe illâhhal" şeklinde yorumlandığı da vâkidir. Bkz. Sedat H. Eldem-Feridun Akozan, *Topkapı Sarayı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1982, s.29. Bu kitâbelerin tespit edilmesi için tarafımızdan yapılan saha araştırmasında yardımlarını gördüğüm Bayburtlu hemşehrilerim Kadir Selem, Ebubekir Osmanoglu, İlhami Öztürk ve Oğuz Karaer'e, kitâbelerin günümüz Türkçesine aktarımındaki hataları düzeltme lütfunda bulunan Prof. Dr. Abdülkadir Yılmaz'a teşekkürlerimi sunarım.

Daha önce belirttiğimiz gibi kitâbelerde tarih düşme ile birlikte kullanılan en sık yazı *Maşallah*'tır. Maşallah ile Subhanallah yazısının beraber kullanıldığı da görülmektedir. Bununla birlikte tarih düşürülürken genellikle hicrî tarih kullanılmış, bazı evlerde bunun yanına yukarıda görüldüğü üzere rûmî tarih de eklenmiştir.

4-

Zahit Mahallesi 2 Nolu Erzurum Caddesi

1326 (Milâdî 1908)

Zahit Mahallesi Cinci Sokak

1316 (Milâdî 1898)

Veysel Mahallesi Dikmerdiven Sokak No:11

1319 (Milâdî 1901)

Hilâl ve *Yıldız* eski devirlerden itibaren kullanılan simgeler olmakla birlikte geleneksel Türk evlerinin süsleme unsurlarından biri olmuştur. Bayburt evlerinin süsleme çeşitliliği içinde ay-yıldızın ayrı bir yeri vardır. Genelde evlerin kitâbelerinde kullanılan bu motif, duvar işlemelerinde-kapılarda ev içi ahşap süslemelerde yerini almıştır. Hilâl ve yıldız, özellikle Meşrûtiyet dönemlerinde kullanımı yaygınlaşan bir motiftir. Bu dönemde Gayrimüslim unsurların ayrılıkçı düşünceleri ev kitâbelerinde bu motifin Türkler tarafından kullanımını yaygınlaştırmıştır. Burada bunun üç örneğini görmekteyiz. Diğer taraftan ebced hesabında Allah lafzı ile aynı sayısal değeri veren (99) *Hilâl*'in kullanımı bu bakımdan manevî bir değer taşımaktadır.

5-

Karasakal Mahallesi Esen Sokak No: 13

Hâzâ min fadli rabbi 1316
(Milâdî 1898)

Lî hamsetün utfî bihâ harri'l vebâ
el-hâtıme El Mustafâ vel'l Murtezâ
vebnâhümâ ve'l Fâtıme

Zünûbum aqv idüb Allâh hidâyetle refik ide / Vire tevîk-i 'ibâdetle habîbini şefî'
ideNüzûl ide melekleri Hasan Hüseyin üzre beşâretle / Sırâtını geçürüben cinânına
duhûl ide

Karasakal mahallesindeki bu evin kitâbesi dikkate şayandır. En üstteki *Hâzâ min fadli rabbi* yazısı Neml sûresinin bir kısmı olup⁸, *Bu Allah'ın bir lütfü/fazlıdır* anlamındadır. Hemen yanındaki “*Lî hamsetün*” ile başlayan dua, Abdülkadir Geylani'ye atfedilir.⁹ Bu dua Zekâi Dede Efendi tarafından da bestelenmiştir.¹⁰ Yazı, şu anlama gelmektedir: “*Vebânın ateşini kendisiyle söndüreğim beş dayanağım var: (Hz.)Mustafa (a.s.), Murtaza (Hz. Ali r.a.), İki oğlu (Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin r.a.) ve Fâtıma (r.a.)*”.

⁸ <http://kuran.diyaret.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/neml-suresi-27/ayet-44/diyaret-isleri-baskanligi-meali-1> (Erişim tarihi 22.02.2019)

⁹ Muhammed bin Muhammed Bahâ'u'd-dîn el-Ma'rûf bi-şâhî Nakşibendî, *Mecmû'atu Evrâdi ve Ehzâbi'-t-Tarîkâtî'n-Nakşibendiyye*, Tahkik: Eş-Şeyh 'Asım İbrahim el-Keyyâlî eş-Şazeli, Kitab-Naşirûn (Books-Publisher), Beyrut 2013, s.333. (Kaynağın tespitini yapan Arş. Gör. Muhammed Emin Uzunyaylalı'ya teşekkür ederim.)

¹⁰ <http://www.abdulkadirgeylanidernegi.net/?Lang=TR&Syf=25&video=158316> (Erişim tarihi 21.02.2019)

6-

Mehmet Çelebi Mahallesi Saraydüzü Sokak No: 2-4

(1)337 (Milâdî 1919) *Yâ Mâlike 'l-memâ-
lik neccinâ mine 'l mehâlik küllü şey'in
hâlikûn ente 'l-hayyül-bâkî*

Maşallah (1)337 /(1)339 (Milâdî
1919/1921)

Yukarıdaki apartmanlar, iki eski evin yerine yapılmış olup, bunların kitâbeleri apartmanlarda yaşatılmıştır. Üstteki kitâbenin anlamı: *Ey mülklerin sahibi bizi helâk olmaktan kurtar, her şey helâk olur ancak bâkî olan sensin* şeklindedir. Bu kitâbenin ait olduğu yılın Milli Mücadele dönemine denk gelmesi, yani evin 1919 yılında yapılması dikkat çekicidir. Nitekim duadaki ifadeler, döneminin halet-i ruhiyesini yansıtmak açısından önemlidir. Yanındaki kitâbe ise, daha önce değindiğimiz, Maşallah yazılı kitâbe şeklinin tipik bir örneğidir.

7-

Şingâh Mahallesi

1322 (Milâdî 1904)

*Allahümme**Yâ müfettiha 'l-ebvâb*

Şingâh mahallesinde inşa edilen bu evin kitâbesi çok güzel bir hatta sahiptir. Yazısı, Anadolu'da yaygın olarak kullanılan *Yâ müfettiha 'l-ebvâb iftâhlenâ hay'el-bâb* duasının bir bölümüdür. Anlamı: *Ey kapılar açan* şeklindedir.

8-

Şingâh Mahallesi İnceyol Sokak No:1

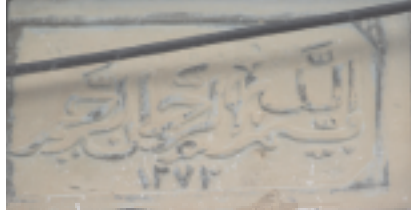
1350 (Milâdî 1931)

*Açıldıkça kapansun çeşm-i a 'dâ**Bî-hakk-i sûre-i innâ fetehnâ*

Cumhuriyet döneminde, 1931 yılında, yapılan bu konağın kitâbesinde meâlen *Düşmanın gözü innâ fetehnâ sûresinin hakkı için açıldıkça kapansın* duası yazılıdır.

9-

Veysel Mahallesi Yamaç Sokak No:25

1273 (Milâdî 1857)
Bismillahirrahmanirrahim

Yaygınca kullanılan bir başka kitâbe yazısı besmeledir. Bayburt evlerine ait tespit edebildiğimiz en eski kitâbe budur. Milâdî 1857 yılına tarihlendirilen bu evin kitâbesinin fotoğraftaki eve ait olup olmadığı ise araştırma gerektiren bir husustur.

10-

Şingâh Mahallesi Yazıcı Sokak. No: 5

1954
Bismillahirrahmanirrahim
Tevekkeltü Alallâh

Besmele ile birlikte *Allah'a tevekkül ettim* manasındaki bu kitâbe yazısı da Cumhuriyet dönemine ait bir başka örnektir.

Değerlendirme

Çalışmamızda görüldüğü üzere kitâbelerin ait olduğu evler yoğunluklu olarak XIX. yüzyıl sonu ile XX. yüzyıl başlarına aittir. Dinî, tasavvufî ve millî öğelerin hâkim olduğu yazılar, Bayburt taşına işlenerek şehrin dokusuna renklilik kazandıran bir mahiyet arz etmektedir.

Bayburt evlerindeki kitâbeler, spesifik bir çalışma alanı olmasına rağmen kentin tarihi dokusu hakkında birtakım unsurları derpiş etmemizi gerekli kılmıştır. Şöyle ki Bayburt Araştırma Geliştirme Grubu’nun 2005 yılı raporuna göre Bayburt’ta konut inşaatı için şu ifadeler yer almaktadır: “İlimiz insanlarının en önemli vasıflarından biridir inşaatçılık. Birçok ilde inşaat sektöründe aktif olarak çalışmalar yapan hemşerilerimiz Bayburt’ta yapılabilecek bir konut hamlesi ile ilimize büyük yatırımlar yapacaklardır.”¹¹ Bu düşüncenin şehrin genelinde hâkim olduğunu üzüntüyle ifade etmek gerekiyor. Nitekim aynı yıl sonuçlandırılan bir çalışmada yukarıdaki raporun temsil ettiği düşüncenin verdiği zararı güzel bir şekilde ortaya koymuştur: “... bugün Bayburt tarihi kent dokusunun ağır tahribata uğradığı, tarihi kent dokusunun büyük oranda yıkıldığı görülmektedir. Bu yıkım ne yazık ki, kenti “modern, gelişmiş kent” olarak iyileştirme çalışmalarının eseri olmuştur. Bayburt kent kimliğinin reddedilmesi, şehir ruhunun kavranılmaması sonucunda, kent belleğini kaybetmeye yüz tutmuş bir Bayburt kenti ortaya çıkmıştır.”¹² Burada tartışılması gereken konu şudur: Bayburt görüntü itibarıyla post modern şehirlerden birisi olup büyük sanayi hamlelerinin peşinden mi koşmalı yoksa öz değerlerini ve yapısını muhafaza edip Türkiye’nin en küçük ili olarak Türk Kültürü’nün numune bölgelerinden biri mi olmalı? Yaptığımız saha araştırmasında çalışmamıza konu olan kitâbeler tespit edilirken bu sorunsalla sık sık yüzyüze geldiğimizi belirtmeliyiz.

KAYNAKLAR

ALPARSLAN, Ali, “Kitâbe”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C.26, 2002, ss.76-81.

CENGİZ Bektaş, *Türk Evi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1996.

ÇÖTELİ, Methiye Gül, *Bayburt Kent Dokusunun Gelişimi*, Erciyes Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005.

¹¹ https://ecitydoc.com/download/bayburt-raporu_pdf, s.8. (Erişim tarihi 20.02.2018)

¹² Methiye Gül Çötelî, *Bayburt Kent Dokusunun Gelişimi*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kayseri 2005, s.178.

- ELDEM, Sedad H., *Türk Evi Plan Tipleri*, Pulhan Matbaası, İstanbul, 1954.
- ELDEM, Sedad H. - Akozan, Feridun, *Topkapı Sarayı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul .
- KÜÇÜKERMEN, Önder, *Kendi Mekânının Arayışı İçinde Türk Evi*, İstanbul 2007.
- Muhammed bin Muhammed Bahâü'd-dîn el-Ma'rûf bi-şâhî Nakşibendî, *Mecmû'atu Evrâdi ve Ehzâbi'-t-Tarikâti'n-Nakşibendiyye*, Tahkik: Eş-Şeyh 'Asım İbrahim el-Keyyâlî eş-Şazelî, Kitab-Naşirûn (Books-Publisher), Beyrut 2013.
- SARIALİOĞLU, Ceren, *Historiyografik Bir Sorunsal Olarak: Türk Evi (1928-1995)*, Yıldız Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- Tarihten Günümüze Anadolu'da Konut ve Yerleşme*, Ed: Prof.Dr.Yıldız Sey, İstanbul 1999.
- YÜKSEL, Filiz, *Geleneksel Bayburt Evlerinin Mimari Özellikleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 1992.
- <http://kuran.diyanet.gov.tr/mushaf/kuran-meal-2/neml-suresi-27/ayet-44/diyanet-is-leri-baskanligi-meali-1> (Erişim tarihi: 22.02.2019)
- <http://www.abdulkadirgeylanidernegi.net/?Lang=TR&Syf=25&video=158316> (Erişim tarihi: 21.02.2019)
- https://ecitydoc.com/download/bayburt-raporu_pdf , s.8. (Erişim tarihi: 20.02.2018)